

SZEMLE

MITÓÓKNÉ SZALAY ÁGNES: KUTAK.
TANULMÁNYOK A 15–16. SZÁZADI MAGYARORSZÁGI MŰVELŐDÉS
TÖRTÉNETÉBŐL. BALASSI KIADÓ, BUDAPEST 2012. 398 LAP, KÉPMELLÉKLETTEL

Kevés könyv megjelenésének örültem annyira, mint Mitóókné Szalay Ágnes tanulmánykötetének. Végre egy helyen olvashatók a sokat idézett írások, sőt szégyenszemre olyanok is felbukkannak bennük, amelyek eddig elkerülték a figyelmet. Így volt ez már az előző gyűjteménnyel, a „Nympha super ripam Danubii”-vel is, még inkább – már látom – a másodikkal. Szerény alcíme ennek is a 15–16. századi magyarországi művelődés köréből ígér tanulmányokat; főcíme – s az alatta látható Mátyás-embléma – célratörőbb: „Kutak”. Szép könyv, a patinás sorozat újabb darabja. Gondosan tördelték; kézikönyvszerű használatát mutató teszi lehetővé. Egy ívnyi képmelléklete van, s aki csak belelapoz, láthatja, hogy itt nem csak szintiszta filológiai problémákról van szó. A függelék feltünteti az írások eredeti megjelenési helyét. Sokféle kiadott írások vannak itt együtt: nem csak a „hivatalos” szakmai folyóiratokban, hanem konferenciakötetekben, felekezeti lapokban, vidéki kiadóknál és más „mádárlátta” helyeken, így például művészettörténeti kiadványokban megjelent művek. Büszkén mondhatjuk, hogy Mitóókné Szalay Ágnes hosszú ideje rendszeresen megtisztelti folyóiratainkat, kiállítási katalógusainkat tanulmányaival. Közleményeinek egy részét nálunk publikálta először.

Szerepem, tisztom az volna – gondolják talán többen is –, hogy ez alkalommal a cikkeknek csupán művészettörténeti újdonságairól, tanulságairól beszéljek. Ha azonban így kezdenék neki, az Szalay Ágnes munkásságának teljes félreértése volna. Az általa megtalált problémák feloldása során ugyanis nincsenek tudományhatárok. Irodalomtörténet, történelem, művészettudomány, teológia-történet – a felosztás utólagosnak, önkényesnek bizonyul, nem érdemes rá a szót vesztegetni. Hogy

mégis az elbillenő arányokat választottam, vagyis hogy elsősorban a művészetről beszélek, annak oka saját járatlanságom e sokféle tudományágban.

A kötet első fele, tizenegy írása a Janus-filológia problémáiról szól. Pontosabban minden mű egy – vagy több – filológiai problémát old meg. A 2001 és 2012 között megjelent cikkek – amennyire lehetséges –, a Janus-kronológiához, a költő életútjának állomásaihoz igazodnak: az első a ferrarai időszakból való, az utolsó már a visszatérés után, Magyarországról, eljutva egészen a költő haláláig, síremlékéig, kéziratok hagyatékának sorsáig. Az utolsó két írás a kezdődő Janus-filológia két fejezetét alkotja; az egyik a jelenig, az épp futó kritikai kiadásig ér el. Ha felidézzük, hogy a kötet előszavának íve Janustól Juhász Lászlóig és Klaniczay Tiborig tart, nagyszabású irodalomtörténeti koncepció bontakozik ki előttünk. A szerényen, látszólag tagolatlanul egymás után sorakozó írásokból egy nagyon tudatos, sőt öntudatos kutatói pályáiv rajzolódik ki, olyan kutatóé, aki nemcsak hősei sorsa és választott korszaka minden szegmensével van tisztában, hanem pontosan látja saját helyét is kutató elődei között. A *pontosan* szó itt nem retorikai dísz, hanem természetes filológiai minőség. Szalay Ágnes kutatási területe a leghagyományosabb filológia. Kiindulópontja mindig az írott forrás; tudományos prózájában nincs súlytalan mondat vagy felesleges szó. Paul Oskar Kristeller, Giorgio Pasquali, Bruce M. Metzger – ők, ilyen sokfélék jutnak eszembe hirtelen, hogy a komolyságot és egyben az invenciót jelezzem. És még valaki: a görög vázafestészet nagy kutatója, John Beazley. Róla hírlík, hogy a vázatöredékeket szortírozva egyszer csak így szólt a két és fél ezer éve halott festőhöz: látod, látod, megmondtam neked, hogy ez lesz belőle. Az igazi tudós

ugyanis egy idő után személyes kapcsolatba kerül jóakarató hőseivel. Beköltözik a 15. századi Ferrarába, ha Guarinóról és Janus Pannoniusról van szó, vagy megjelenik Melanchthon wittenbergi dolgozószobájában, ahol Macarius József és professzora az új, Svájcból érkezett teológiai művek fölé hajol.

A kötet első írása egyben a könyv címének egyik ihletője is: *A kút*. A művészettörténeti tanulság komoly: eddig nem vettük észre, hogy Janus egy Guarino Veronesét ábrázoló érmet küldött haza Váradra, Vitéz Jánosnak. A levél, amelyben erről szó van, régóta publikus. De csak most sikerült pontosan datálni (1453), megállapítani, ki vitte az érmet (Ivanics Pál), és akkor már meghatározható a hátlap kútábrázolása, egy gracilis, glóbuszon álló Herkules-figura, mint a kultúra védelmezőjének jelképe. A barbárság, a butaság a legnagyobb szörnyeteg. A művészettörténet-írás régi problémája, hogy Vitéz János és Janus Pannonius jóvoltából mi került az olasz reneszánsz művészet alkotásaiból Magyarországra 1471–1472-ig. Úgy tűnik fel, hogy Balogh Jolánnak volt igaza, amikor a kisebb, mozdítható művek körét jelölte meg, mint az új stílus lehetséges közvetítő eszközeit. A firenzei kódexekről eddig is tudtunk. Ime, itt az érem. Képe ezek után aligha hiányozhat a művészettörténeti összefoglalókból. A második cikk, a *Flava Thaleia* egyetlen szóból indul el, Thalia szokatlan – szőke – jelzőjéből, és jut el végül Leonello d’Este studiójának Múzsasorozataig, köztük is épp Michele Pannonio jól ismert Thaleia-képéig. Felvetődik a kérdés: vajon a forrásokban Michele Ongaróként szereplő festő szignatúrája miért lett épp itt és ekkor Michael Pannonius? Csak mellesleg jegyzem meg, hogy a kép Péter András magyar művészettörténetében még szerepelt, s csak jóval később hullott ki a hazai kánonból, annyira, hogy festőjét ma már csak az olasz piktúra résztvevőjeként tartjuk számon. Pedig volna még mit keresnünk körülötte. A *Janus Pannonius és Várad* központi problémája maga a híres vers, a Búcsú Váradtól. A cikk nem a tájsejtelmet újdonságát nyomozza, hanem a vers szöveges forrásait. És meg is találja őket: Michele Savonarola Ferrara nevezetességeit bemutató munkájában. Mindeközben sikerül a vers keletkezési idejét megállapítani, megírásának alkalmát nemkülönben (ekkor lesz a 21 éves költő a váradi káptalan örkanonokja). A Jacopo Antonio Marcello Holdsarló- és Sárkányrendje megint művészettörténeti tanulságú is: a Jacobus Marcellus-panegyricusban szereplő Sárkányrend említése – egy nagy kortárs költő szava – eddig elkerülte a rendjeleket gondosan lajstromozó kutatás figyelmét. A Sárkányrendet adományozó uralkodó személye is tisztázódott: maga III. Frigyes volt, mint V. László király gyámja. Mellesleg az Anjou

René adományozta Holdsarló-rend kérdése is tisztázódott. Pontosabban: megoldódtak a panegyricus tárgyi kérdéseinek – a kritikai kiadás majdani kommentárjának – lényeges pontjai. A „*Mert van egy istennő, neve Rágalom*” kimutatja, hogy Janus e nagy panegyricusába Lukianos képleírásának első középkori irodalmi feldolgozását építette bele, méghozzá nem kicsiny terjedelemben, közel száz sorban. Lukianos Rágalmáról eddig Botticelli képe jutott eszünkbe, ezután majd Janus verse is – és megint itt a kérdés, vajon miként viszonyult a festészethez, mit láthatott ő egy képen. A következő írás, *Andrea Mantegna és Janus Pannonius*, egyenesen erről látszik szólni, pedig ismét csak egy vers, Galeotto és Janus kettős képmásáról szóló költemény kommentárjaként íródott. A vers műfaja nem fiktív képleírás, ekphrasis, hanem laus, dicséret, fejti ki a szerző, és épp ezen a ponton emlékezik meg szép szavakkal Feuerné Tóth Rózsáról, aki a verset egykor hosszasan elemezte. Ismét egy meghökkentő filológiai probléma: Plinius *Naturalis historiája* említi Apellés kettős képmását Nagy Sándorról és jó barátjáról. Ám az „egy táblán két képmás” fordulat csak interpunkció nélküli Plinius-kéziratból származhat. Ismét egy termékeny félreértés. De arra is kerül példa, hogy – tán Pliniustól függetlenül – készült ekkoriban *kétoldalas* képmás – „doppio ritratto opistografo” – Leonello d’Este számára is. Remek része az írásnak, ahogyan a szerző elemzi és őszintén próbálja megérteni a kövér, handabandázó, kissé komolytalan Galeotto és a gracilis alkatú, introvertált Janus hosszan tartó barátságát. Az 1458-ban készült kettős képmás az első Mantegna-mű, amely elhagyta Itáliát, és az Alpokon túlra került. Vajon hol őrizte Janus? Milyen kár, hogy csak a költemény szubtilis szűrőjén keresztül láthatjuk ezt a képet. A *Patria és pietas* Vitéz és Janus kapcsolatát értelmezi, alaposan áttekintve rokonságukat, literátus kisnemesi őseiket; talán nem igazán értve egyet azzal a történész-i vélekedéssel, hogy mindketten rossz politikusok voltak. Illetve, azt hiszem, a kérdésfeltevést nem tartja jónak. Csak azt tudjuk, zárja végül a cikket, hogy miért *együtt* következett be a tragédia. Olyan részprobléma kerül közben elő, hogy mi volt a forrása az esztergomi építkezésekre írott epigrammáknak, amelyek – bár a régészek, művészettörténészek kísérleteztek ilyen értelmezéssel – nem voltak kőbe véssett feliratok. Hasonlóképp könyvepigrammák és nem valódi sírfeliratok *Janus Pannonius Hunyadi-epitáfiumai*, amelyeket a költő minden bizonnyal valamelyik – a király kíséretében tett – gyulafehérvári látogatása alkalmával írt. A *II. Pál pápa és a gyalázkodó Janus-versek* című epigrammáinak forrására is fény derült; eredetüket sikerült tisztázni (a témát nem Janus találta ki), és

keletkezésükben az játszott döntő szerepet, hogy a pápai udvar és Mátyás viszonya erősen megromlott. A költő verset írt a II. Pál által megújított ólombulláról is, amelynek előlapjára a pápa neve helyett – szakítva a hagyománnyal – a pápai audiencia képe került. Egy ilyen bulla példánya tette lehetővé a pécsi székesegyház altemplomában több mint húsz éve előkerült, szurkozott koporsóban talált csontváz agnoszkálását. Sok művészettörténeti hozadéka is volna, ha egyszer lehetővé válnék a pécsi székesegyház altemplomának teljes feltárása, ahol – sok egyéb mellett – III. János pécsi püspök síremlékének maradványai is előkerülhetnek. A Janus-ciklust záró utolsó előtti dolgozat az új epigramma-kiadás apropóján készült, fölvázolva a költő új, pontosabban adatolt életrajzát. Az utolsó írás, amely az Egyetemi Könyvtár Pray-gyűjteményének Janus-kéziratát elemzi, átvezet a következő nagy szakaszhoz, lévén a kötet összeállítója Brodarsics István.

E második résznek – amely terjedelemre több mint a kötet fele – kettő híján valamennyi írása a 16. századból veszi tárgyát. A határátlépések a mi területünkre persze itt is folytatódnak, s csak ezekre térnek ki, nagy kihagyásokkal, az idő rövidsége miatt is. Mindjárt legelől itt van Báthory Miklós, a humanista váci püspök síremléke. Erről eddig kissé legendás ismereteink voltak: egy tisztázatlan szöveg-hagyományú sírvers és egy átfaragott sírkőről szóló homályos híradás. Nos, a hír igaznak bizonyult, és a fantom megjelent. A középkori székesegyház helyén meglepőleg ferences atyák a 18. században csakugyan lavabót faragtak a vörös márvány síremlékből – legalábbis a barokk kézmosó fürle ennek a feltevésünknek nem mond ellent, sőt a ritka anyag és a méret alátámasztja ezt. A római egyetem magyar tanulóinak támogatói között ott sorakoznak műpártolásukról is jól ismert szereplői a kornak: Fegyverneki Ferenc, Bornemissza Pál, Verancsics Antal. A gyulafehérvári Hunyadi-sírkőről írott dolgozat régi ismerősünk: a forrást, amely olyan nagy fordulatot tett lehetővé a hazai kora reneszánsz megítélésében, Szalay Ágnes éppen huszonöt évvel ezelőtt tette közzé első ízben egy előadásában. Csak a fiatalabbak kedvéért rekapitulálom: a Verancsics Antal lejegyzésében fennmaradt sírfelirat segítségével Hunyadi János síremlékének három ránk maradt töredékét – a fedőlapot, a csatajelenetet és a foglyok elvezetését ábrázoló oldallapokat – 1533-ra sikerült datálnunk a korábban érvényes 1460-as évek helyett. Megrendelőjét Szapolyai Jánosban, illetve Statileo János püspökben kell látnunk. Ez az írás most betekintést enged a tudós műhelyébe is: mentegeti magát, hogy ez csak egy nagyobb mű tervezete, ezért nincsenek hozzá lábjegyzetek, de be kell val-

lanunk, hogy mi, művészettörténészek a töredék sem tudtuk volna föltárni e síremlékállítást politikai forrásainak. Sőt hozzáteszem, hogy ezt a problémát a történészek sem tudnák megoldani, mert ők is a síremlék mellett mennének el, süketen és vakon.

A továbbiakban is bőven találunk számunk fontos adatokat, gondolatokat, ötleteket. Az *elei szórakoztató olvasmányait* sorra vevő cikkben v. például egy fél mondat arról, hogy Valkai András miután megosztozott testvérével, Istvánnal apji birtokán, új udvarházát a régi, testvéreinek hagyott épület másaként képzelte el. Ezt a köznemesi-értiségi mentalitást jellemző adatot eddig egyikünk sem vette észre. Újra és újra felbukkannak a dac aranyleletek, amelyekről végre mindent szeretné tudni, akár Fráter György önjelölt gyilkosának emlékiratában, akár Bódog Józsa levelezésében említi őket. A Bódog (Macarius) József életútját ismerte nagy tanulmányban egyébként is benne van a 16. század középső harmadának teljes magyar történelme, személyesen fölbukkan szinte valamennyi fontos szereplője. Itt is akad – úgy látszik, máig megoldatlan – feladatunk. Bódog Józsa látta el bécsi fogságban sorvadó Perényi Péter körüli titkári teendőket, a nagyúr élete végéig; utána kellett néznünk, vajon volt-e neki szerepe a csak Perényi halála után megjelent Konkordancia-kötet összeállításában, amelyben Augustin Hirschfogel műszetei az Ó- és Újtestamentum párhuzamos helyek mutatták be. A ritka könyvnek ép példánya nem maradt ránk; a szétszóródott metszetek fontos, szímon tartott darabjai a művész életművének és nem már – bár ebben nem vagyok annyira biztos – a magyarországi reneszánsz művészet történetének.

Ezen a ponton abba is hagyom a – néha kissé monográfiányi terjedelmű – tanulmányok szemlészését; nincs olyan közöttük, amelynek magjában volna – akár csak a Janus-dolgozatoknak – valamilyen kiadatlan szöveg. Úgy hiszem, Szalay Ágnes számára természetes, hogy új források feltárása nélkül nem érdemes az íróasztalhoz ülni.

A kötet utolsó tanulmánya Juhász Lászlónak állít emléket. Ez a cikk az egyik kedvencem. Mivel a források *összeállítása* is bravúros: Juhász Lászlónak az Egyetemi Könyvtárba jutott cédulái hátán alakuló kirakós játék eredménye. Mindenki tudja, hogy mások céduláinak a színéből is nehéz bármit kirakni, de hogy a visszajából – ilyenről még nem hallottam. Pedig a cédulaként újrahasznosított szétvagdosott papírok – levélfogalmazványok, hivatalos iratok, fel nem használt menzajegyek – hiányos mozaikja alapvető forrás az életpályára és tudós munkamódszerére nézve. A cikk mindvégig tárgyyszerű: a kéziratos hagyatékok töredékeiből rekonstruált képet más, jobban hozzáférhető adatok

ból, meg egyéb kéziratokból, tudóshagyatékokból egészítve ki, utóbbiakat az Akadémiai Könyvtár vagy a Széchényi Könyvtár Kézirattárából idézve. Hogy a Klebelsberg Kunó meghirdette – oly sokszor leszólt – nemzeti célú tudomány milyen távolra vezethetett, arra Juhász Bibliotheca-sorozata és a *Sodales Academiae Humanisticae* most publikált névsora a legjobb példa. A híres, az ötvenes-hatvanas években újra feltámasztani vágyott *Bibliotheca Medii Recentisque Aevorum* végül 1976-ban indult újra, Klaniczay Tibor kezdeményezéséből. A Juhász László munkásságáról szóló cikk személyes vonatkozást rejt, többet is; megtudjuk, hogy Juhász a hatvanas években Szalay Ágnest is szerette volna bevonni a *Bibliotheca* munkatársai közé. A sorozatból végül kivált Janus-kiadás főszerkesztőjeként, *spiritus rector*aként ott van ma is.

Az utolsó előtti cikk a Horváth János monográfiája utáni humanizmuskutatásról szól. Szigorú konklúziója az – a munka 2004-ben jelent meg –, hogy nincs még itt az ideje megírni egy egyszemélyes összefoglalót, olyat, amelyet Horváth János alkotott közel nyolcvan évvel ezelőtt. A kötet – és az előző, a *Nympha*-könyv – cikkeiből pontosan kiolvasható, hogy ennek a kijelentésnek mekkora súlya van. De az is látszik, hogy a szerző ennek a történetnek minden részletét saját kutatásából ismeri, és az szá-

mára – hadd kockáztassam meg kimondani – összefüggő egészet alkot. Jó volna e nagyszabású képek minél több kimunkált részletét megpillantanunk.

Szalay Ágnes Calumnia-cikke elején Rossini *Sevillai borbélyját* említi. Hadd legyen zárásul parányit tiszteletlen. Mozart *Figaro házasságának* van egy csodálatos dvd-felvétele, amelyen Sir John Eliot Gardiner vezényli a művet, amelynek színpadra állításában ő maga is részt vett. Régizeneszként interpretációja mögött jócskán van filológia munka. Végig a zenekari árokban, szerényen az árnyékban marad, a darab vége felé azonban, a finálé katartikus pillanatában az egyik kameraállásból villanásnyira megjelenik felemelkedő karja, elegáns sziluettként a fényes szín előtt. Olyan, mint festményen a szignatúra. A jeleket életre keltő, alkotó szellem keze.

Ritoókné Szalay Ágnes összegyűjtött írásainak két kötete – az itt ismertetett és a *Nympha super ripam Danubii* főcímű (Balassi Kiadó, Budapest 2002) – összesen közel hatszázhetven lapon mintegy hatvan tanulmányt tesz hozzáférhetővé a szűkebb szakma és a művelt nagyközönség számára. Bennük rejlik egy új irodalomtörténeti összegzés számtalan eleme, és a művészettörténet-írás számára felbecsülhetetlen értékű forrásközlések és forrásértelmezések sora.

Mikó Árpád

ROSTÁS PÉTER: MÁGNÁSOK LAKBERENDEZŐJE.

A FRIEDRICH OTTO SCHMIDT LAKBERENDEZŐHÁZ TÖRTÉNETE (1858–1918).
GEOPEN, BUDAPEST, 2010

A Schmidt cég az Osztrák–Magyar Monarchia vezető enteriőrtervező és luxusbútort előállító vállalkozásainak egyike volt, amelyre jól illik a könyv címével választott „mágnások lakberendezője” kifejezés. Állandó, a kritika által folyamatos figyelemmel kísért résztvevője volt az 1897–1903 közötti évek híres bécsi, illetőleg budapesti karácsonyi lakberendezési kiállításainak, Magyarország egyik képviselője – ezüstérmert nyert képviselője! – a St. Louis-i világkiállításon, rendelt tőlük a kassai püspök, Pálffy gróf és Esterházy herceg, a Lajtán túl pedig rendszeresen szállítottak többek között a Schwarzenberg és Liechtenstein hercegeknek, sőt Habsburg főhercegeknek. Ugyanakkor a Secession egyes hivatalos helyiségeinek enteriőrjeit készítették, és olyan bútortervezőkkel voltak kapcsolatban, mint Adolf Loos.

Az egykori elismertséget azután a szinte teljes hallgatás követte a művészettörténeti irodalomban. A historizmustól-eklektikától való elfordulás eredményeként, a megújulás reményét a Semper gon-

dolataiban gyökerező őszinte anyagszerűségben és a Morris által képviselt, a népi alkotások erőteljes egyszerűségétől nyert ihletben látó gondolkodás diadalának, majd a modern művészet funkcionista beállítottságának bővületében teljesen értéktelennek tűntek azok az erőfeszítések, amelyek ezt a vállalkozást mozgatták. (Azt, hogy a Secession zászlóbontásakor Schmidtéket milyen szoros kapcsolat fűzte annak képviselőihez, régebben még a bútortörténészek sem nagyon tartották számon.)

Szinte a 20. század végéig alig olvasunk róluk. Ha mégis, inkább a kiscelli kastéllyal összefüggésben, amelyet Schmidt Miksa bútorainak, majd régészeti gyűjteményének rangos bemutatása érdekében vásárolt meg, hogy aztán végrendeletében nemes gesztussal a fővárosra hagyományozza. Az elmúlt század utolsó évtizedeiig még az összefoglaló iparművészeti könyvek és a lexikonok sem említették Schmidt Miksa nevét, beleértve az Éberfélét, a négykötetes és az egykötetes Művészeti